

Molnár Verona

GONDOLATOK A MŰVÉSZETRŐL ÉS AZ ESZTÉTIKÁRÓL

Dr Milan Ranković: Umetnost i marksizam. Radnička štampa, Beograd, 1975. 159 old. Tartalom; MAKRSISTIČKO PROUČAVANJE UMETNOSI; Da li je estetika posebna nauka o umetnosti? Da li je moguća komparativna estetika? Marksističke orijentacije u estetici. Smisao teorijske otvorenosti marksizma. Spoljašnja kritika marksističkog proučavanja umetnosti. Unutrašnja ograničenja marksističkog proučavanja umetnosti. Suština Marksovog i Engelsevovog shvatanja opšteg odnosa između umetnosti i društva. Neke nove karakteristike opšteg odnosa između umetnosti i društva. UMETNOST I NAUKA. Opšte određenje umetničkog i naučnog stvaralaštva. Svodenje umetnosti na nauku i nauke na umetnost. Razlike u društvenom položaju umetnosti i nauke. Eksplozija nauke i umetnosti. Kritika nauke ili kritika zloupotrebe nauke. Humanost u umetnosti i u nauci. Otkriće novih realnosti. Naučno-tehnički razvitak i izmena estetske percepcije. Agresija anoganskog u modernoj umetnosti. Pojavni i suštinski uticaj nauke na umetnost. Stvaralačka imaginacija u nauci i u umetnosti. Razlika između umetnosti i nauke u načinu prodiranja u suštinu stvarnosti. Objektivnost nauke i subjektivnost umetnosti. Ontička specifičnost umetničkog dela i naučna istina. Saznajno i doživljajno. Originalnost u umetnosti i u nauci. Jezik umetnosti i jezik nauke. Razvitak u nauci i u umetnosti. Revolucija u nauci i u umetnosti. ROMAN KAO DRUŠTVENA KRITIKA. Neke karakteristike sociološkog pristupa književnom delu. Kritika strasnom svestranošću. Suptilna kritičnost introvertiranih i neprilagodljivih. Antisudbinsko kao funkcija antidruštvenog. Kritika nečoveštva. Kritika masovnog nečoveštva. PROMENA ODNOSA PREMA TEMI NASILJA U SAVREMENOM FILMU. Socijalno-psihološka osnova. Osnovni tipovi odnosa prema temi nasilja. Univerzalna formula: koktel nasilja i seksa. Promena odnosa prema temi nasilja. Sredstvo se okreće protiv sopstvenog cilja. Filmovi sa FEST-a 1973. kao indikatori promene odnosa prema temi nasilja. Filmovi sa programa „Vidici” FEST-a 1974. kao izraziti primeri promene odnosa prema temi nasilja. SOCIJALNA FUNKCIJA SAVREMENOG FILMA. Socijalna funkcija „političkog filma”. Dva primera kompleksno ostvarene socijalne funkcije. INDEKS POJMOVA, IMENA I NASLOVA.

A szerző távolról közelíti a témát. Meghatározza, hogy valójában mit foglal magába a művészet marxista tanulmányozása: az esztetikát, a művészet szociológiáját, a művészet pszichológiáját, és a művészettörténelmet. Mind-egyik a művészet világában más-más igazságokat tár fel, vagy a meglevő

igazságokat másként világítja meg. Tehát, ezek a tudományok nem zárják ki egymást, hanem kiegészítik egy meghatározott módon, s ha a művészet-
hez való közeledés egységes elméleti hozzáállásának komponenseiként
fogjuk fel őket, akkor feltételezik is egymást. Ugyanannak a körnek egy-
séges részeit alkotják, amelynek tartalma az ember sok századon keresztül
erőfeszítése, hogy alkotói tevékenységének egyik legkedvesebbikét telje-
sebben és mélyebben értse meg.

Az első fejezetben a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a tudomány is,
és a művészet is az alkotás bizonyos formái. Alkotói folyamatok, amelyek-
ben az alacsonyabb rendű igazságtól a magasabb rendűig haladva, a jelen-
téktelenebbtől a jelentékenyebb igazságokat fedezünk fel a valóság jelen-
ségeiben. Felteszi a kérdést, hogy vajon a marxizmus kibontakozásával
a művészet területén egy új, különálló esztétika alakult-e ki, vagy csak
új orientációt jelentett a meglévő esztétikában. A marxizmus megjelenése
nem jelentette a meglévő tudományok megkétszereződését, hanem csak
forradalmi átváltozását. Létezik tehát marxista orientáció, s ugyanúgy
nem marxista orientáció is az esztétikában. A szerző bemutatja az egyes
írók marxistaellenes orientációját, hamis adatokon alapuló érveléseiket,
amellyel bizonyítani kívánják Marx tévedéseit. Két amerikai szerző, Velek
és Voren szerint Marx előrelátta, hogy az eljövendő osztály nélküli társa-
dalomban a munkamegosztás megszűnésével a művész ismét azonosul
a társadalommal, így kifejtette annak a lehetőségét, hogy mindenki jó, sőt
eredeti festő legyen. Holott Marx csak a munkamegosztás megszűnéséről
beszél, arról, hogy a festő mint foglalkozás szűnik meg. Marx az embereket
mindvégig megismételhetetlen egyéniségükben fogta fel, akik különböző
tehetséggel rendelkeznek.

Marx és Engels felfogásának lényege „A művészet és társadalom általános
viszonyáról” című fejezetben a szerző vázlatosan ismerteti, hogy általában
mi jellemezte a két marxista álláspontját a művészettel kapcsolatban. Marx
az alap és felépítmény viszonyának prizmáján keresztül a művészetet a tár-
sadalmi életnek nem akármilyen, hanem specifikus alkotó formájaként a tár-
sadalom történelmének nem egy egyszerű, reflex szerű kísérőjeként, ha-
nem mint különleges, relatív tulajdonságú összetevőjét szemléli. Marx
tézise a társadalom és művészet fejlődésének egyenlőtlenségéről alapvető
bizonyítékul szolgál azoknak, akik vulgáris ökonomizmussal vádolják
őt. Marx dialektikája abból áll, hogy egyrészt a társadalom fejlődésétől
a művészet fejlődésének lényeges függőségét emeli ki, másrészt pedig
elismeri a művészet relatív specifikus fejlődését. Ez a dialektikus viszony
azonban, azonnal megsemmisül, ha a két komponens egyikét kiemeljük.
Ilyen esetben, a művészettörténelem teljes egészében önállósulhat, saját
törvényei szerint fejlődhet. A társadalom viszont tőle külön álló, tőle kü-
lönöző. Valójában az a helyzet, hogy a művészet kétirányú függősége áll
fenn. Egyrészt függ a társadalomtól, másrészt magától a művészettől,
a művészettörténelemtől. De, ez a második az első kötelékébe tartozik.
A művészettörténelem szerves része a társadalom történetének és nem
fordítva. Van ugyan egy, a társadalomtól viszonylag független kategória,

amely megdöntheti az egyensúlyt a művészi hatásokat tekintve. Ez pedig a művészi tehetség, amely nem minden tekintetben önálló a társadalomban, de előreláthatatlan, nem tervezhető. Egyes tehetségek a társadalommal való összeütközésben, mások viszont az egyetértés, az ellentétek egybehangolásában bontakoznak ki.

A művészet és a társadalom általános viszonyának új jellemvonásairól szóló fejezetben az író az időszerű, észlelhető jelenségekről tárgyal. A művészet közönségének nemcsak abszolút, de relatív számbeli megnövekedése, a tájékoztató eszközök tökéletesedése a művészet mind magasabb fejlettségi fokához vezettek. Ismeretes, hogy a művészet hatása az osztály-társadalmak történetében mindenkor bizonyos szempontból osztályjellegű volt. A tudományos technikai forradalom megnövelte a lehetőségeket. Nemcsak megnövelte a közönséget, de maga a művészet hatása növekedésének a látszatát is keltette. Bármilyen művészetről legyen szó, az most már nem reked meg szűk határok között, hanem mindenki számára hozzáférhetővé válik. Egy igen összetett versengés jelentkezik ilymódon a jelenkor és a múlt művészetei között. Ilymódon, a múlt művészete is időszerűvé válik.

A könyv második része a művészet és a tudomány között vont párhuzamot tárgyalja. Először mindkét fogalmat meghatározza, amely szerint mindkettő nem bármilyen dolog termelése, hanem a létezés új módjának megalkotása. A tudománynak sokkal szorosabb és kölcsönös kapcsolata van a termelőerőkkel. Mint intellektuális alkotó tevékenység a felépítmény része, a tudomány eredményeinek megtestesüléseként a termelési gyakorlatban, a társadalom gazdasági alapjának szerves részét képezi. A művészetnek viszont jelentős alkotói önállósága van. A társadalom magasabb fejlettségi foka még nem biztosítja a művészet magasabb fejlettségi fokát, míg a tudománnyal ez nem így van. A művészet, mindez mellett még sok hatást visel magán, mint például a tehetség, művészi képzettség, általános kulturális, morális, filozófiai tényező, politikai törekvés, ideológiai felfogás. A művészetről nem mondhatjuk, hogy a társadalomnak hajtóereje, a tudomány viszont legtöbb esetben a fejlődés alapvető mozgatója. Ezzel szemben még nem zártuk ki a művészet hatásának, relatív kisebb hatásának lehetőségét. Egy alkotás értékét, legyen az tudományos vagy művészi, nem hatásának nagyságával és intenzitásával mérjük, hanem ezen hatások minőségével. A művészet hatása mindenkor humanisztikus, míg a tudomány eredményeinek hatása lehet humanistaellenes is. A tudomány által gyökeresen megváltoztatott világ művészet nélkül értelmetlen volna, vagy azzá válna. A tudomány bírálata, illetve a tudománnyal való visszaélés bírálata című fejezet a negatív hatásokat fejtegeti. A mai világ tudósainak tevékenységére jellemző, hogy tíz közül legalább hét a háborúnak dolgozik. A vezető tudósok igen kis száma volt felkészülve arra a lemondásra, amely megakadályozta volna a tudomány eredményeivel való esetleges visszaéléseket.

Rendkívül meggyőző, hozzánk legközelebb álló, a művészet és tudomány humanitásáról szóló fejezet. Az atomkor dilemma eléállítja az emberiséget: jólétet vagy a megsemmisülést. A művészet ilyen dilemmákat sohasem

hozott létre, az emberiséget sorsdöntő válaszút elé sohasem állította. Habár, ugyanúgy, mint a mindennapi élet, ellentmondásokkal telítve, a művészet sohasem mondott ellent a humanizmusnak, hozzá következetesen hű maradt. Mindenképpen bizonyos, hogy az ember humanizálódása, a művészet által nem járhatna sikerrel, a tudományos-technikai fejlődés nélkül. De az is bizonyos, hogy ez a hatás semleges maradna, ha a tudomány vívmányaival élnénk vissza. A művészi alkotásnak humánusnak kell lennie a szándékában is, az eredményeiben is, a megalkotásban is, és kifejtett hatásában is. A tudomány eredményeit a humánus ambíciók termékeit embertelenül is felhasználhatják. „A művészi alkotásnak azonban, *conditio sine qua non* a humanitás. A művészi alkotás nem használható fel humanistáellenes célokra, az nélkül, hogy az alatt belső esztetikai lényege ne változzék meg.” (65. oldal) Innen ered a művészetnek szoros kapcsolata a humanitáshoz. A nem humánus következmény azonnal megszünteti az alkotás esztétikus hatásának lehetőségét. Nem zárhatjuk ki a művészi alkotás esetleges ellentmondásosságát, de mindenkori követelmény az, hogy hatásában az ellentmondásoktól mentesnek kell lennie.

Az új realitások felfedezése című fejezetben az író arról beszél, hogy mivel jellemezhetjük a modern művészetet, mit vethetünk szemére. Szociológiai szemszögből nézve a modern művészetet a realitástól való eltávolodás jellemzi. Az egyik realitástól való eltávolodás által közeledés egy másikhoz, az ember által a valóság meghódításának folyamata. Valóságmeghódító célja nemcsak a tudománynak van, hanem a művészetnek is. Az emberi tudat az élményszerzés eddigi kitaposott, megszokott ösvényei mellett, idegenkedik a mindennapitól eltérő, eddigi vizuális világlátásától merően különböző élményszerzés és átélés lehetőségeitől. Ezért a művészet újabb eredményeinek befogadására az ember érzékelő, ismeretbefogadó mechanizmusának gyökeres transzformálására van szükség. Sokszor az újabb technikai megoldások megjelenése képes az egyes művészi alkotások iránt egy generáció hozzáállását megváltoztatni. Az ember művészi átélése viszont sohasem változhat meg a társadalom, a tudomány és technika fejlődése nélkül, másrészt ennek hatása az emberi perceptivitásra csak bizonyos pszichofizikai törvényszerűségek keretein belül történhet, amely eleve meghatározza az ember érzéki viszonyát a valósághoz. A technika változása és az átélési szokások dialektikus viszonyban vannak egymással.

A modern művészetet „védő” és „magyarázó” fejezet. Az anorganikus agresszió a modern művészetben címet viseli. Alaptalan volna az a feltevés, hogy a civilizáció tudományos-technikai forradalma az organikus típus esztétikai tartalmát az anorganikus tartalommal váltja fel. Téves lenne az anorganikust teljesen szembehelyezni az organikussal. Az anorganikus támadása nem egyedüli irányzat a modern művészetben, habár ez a legszembetűnőbb. A festészetben a geometriai absztrakciók feledtetnék az emberre, vagy környezetére jellemző vonalakat. Az elektronikus zene megveti a hangrendszert, hogy átengedhesse magát a zengő valóság zűrzavarának. A francia „új regény” elveti a realitás utolsó maradványait, s az a humanizált tárgyilagosságot veszi fel.

A művészet és tudomány további lényegbevágó különbségét az alkotói imagináció képezi. A tudományos alkotási folyamat legáltalánosabb jellemzői között, amelyeket a szerző csoportokba sorol, nem találjuk az ihletet, a belső átélés tartalmának objektívizáló folyamatát, felszínre kerülését. Az ihletés egy kritikus pillanat, egy hosszú, tudatalatti munka eredménye. Azonban, nemcsak tudat alatti, de tudatos, mindennapi munka is vezethet ugyanolyan eredményekhez. Ezt hangoztatja Baudelaire is, a modern költészet nagy mestere. A tudatos munka a tudat alatti aktivitáshoz vezet. Az ihlet és magasabb minőség, a mennyiség átváltozása minőségbe, az alkotói munka kulcspontja, amelyben a korábbi élmények új alakban jelennek meg.

Igen érdekes fejezet A tudomány objektivitása és a művészet szubjektivitása. A tudományos eredmények lényege, nem szubjektív jellegű. A tudományos gondolkodás jellemzője az általánosra való törekvés, többnyire az érzelmi átélést nélkülözi, legalábbis igen kis mértékben kíséri. A tudományos igazsághoz nem tapad emóció. A művészi alkotás eredete, születése, megvalósulása elképzelhetetlen esztetikai élmény nélkül. Az élményt az alkotás teremtette, az alkotást élmény alkotta meg. A művészet eredetisége megengedi, hogy az alkotás közvetlenül az alkotóról is szóljon, a tudományos alkotás megalkotójáról csak közvetetten tanúskodik, a személyes tulajdonság a végső eredményen nem hagy nyomot, jóllehet az alkotás folyamatában tevékenyen részt vett. Az alkotás mindkét alakjának közös dialektikus tulajdonsága a fejlődés, változás. Mindkettő a társadalom fejlődésével van szoros kapcsolatban, habár nincs szó mechanikus párhuzamoságról. Az esztétikus értékek hierarchiája, amely a fejlődés következménye, sokkal változékonyabb, mint a tudományos értékek hierarchiája, ahol ez a hierarchia szigorú törvényszerűség, ahol az újabb értékek megdöntik a megelőzőket. A fejlődés nélkülözhetetlen következménye a forradalmi változás, amely már egy másik fejezet tárgya. Ugyanúgy, mint a társadalomban, ezen a két területen végbemenő forradalom következménye is az értékek növekedése. Bármilyen forradalomról legyen szó, az mindig előrehaladást jelent, sohasem lemaradást. A tudományos forradalom sokkal fel dolgozottabb az irodalomban, mint a művészet forradalma, ahol új stílusok és irányzatok jelentkeznek, de a művészetet befogadó közönségben többnyire törvényszerűen ellenállás jelentkezik, amelynek oka vagy az alkotóban, vagy a közönségben rejlik. A forradalmi ugrásokat mind a művészetben, mind a tudományban egy hosszantartó relatívan csendesebb periódus követi, amely a forradalom eredményeit dolgozza fel. Egyes stílusok, irányzatok dominációja újabban sokkal rövidebb ideig tart, mint régebben, sőt, az életben az irányzatok teljes kialakulását sem várják meg. Számos művészi irányzat párhuzamosan egyidőben él.

A kötet harmadik része a regényről, mint a társadalom kritikájáról szól. A társadalom bírálata a művész részéről a kapitalizmusban természetes volt, az viszont egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szocializmusban is szükség szerű, habár az egészséges és önkritikának kétségkívül nagy szerepe van. Balzakra szenvedéllyel teli társadalomrajza, Zolára naturalisztikus objektivitása jellemző. Tolsztojnak a sors ellen lázadó regényei naggyá teszik

alkotóját. Minden nagy sorsellenes regény a dolgok megszokott sorrendje ellen lázad. Az a tudat, hogy minden úgy van jól, ahogy van, igazságtalanul, változhatatlanul, mert úgy kell lennie, egy sajátos hangulatot, esztétikai állapotot alakít ki az olvasóban, amelyet az emberiség vágyainak meg nem valósulása, az embertelenség ténye vált ki. Az individuális embertelenség kritikusaként jelentkezik Dosztojevszkij is, aki személyeken elemzi a negatív társadalmi jelenségeket. Az emberi szellem sötétsége újabb sorsdöntő dilemmákhoz, emberiség eltűnéséhez vezet.

A kötet hátralevő részében a szerző a mai filmben jelentkező „modern” témával, az erőszakkal foglalkozik, annak feldolgozásának és a közönség magatartására való hatásának módszereivel. Gyakorlati példák mutatja be ezt a problematikát, amely ugyan néha alig érinti a művészet határát, de mégis korrajzot, társadalomkritikát ad.

A kötet olvasása könnyű és érthető, stílusával minden művészetet kedvelő egyénnek hasznos időtöltést nyújt. Időszerű témáról lévén szó, marxista dialektikai, filozófiai és esztétikai problémák felvetése további elmélkedésre ösztönzi a mai művészetek kialakulásának törvényszerűségeit kereső és a művészet megértésére törekvő olvasót.